

Kadın Gözünden Çerkes Halk Kültürüne Bakış: Bir Mülakatın Sonuçları

A Woman's Perspective on Circassian folk culture: Results of an Interview

Mahmut DELEN¹

¹Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tokat, Türkiye

ORCID: M.D. 0000-0002-7332-6971

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mahmut Delen (Dr. Öğr. Üyesi),

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tokat, Türkiye

E-posta: mahmut.delen@gop.edu.tr

Başvuru/Submitted: 03.05.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested: 03.07.2024

Son Revizyon/Last Revision Received: 09.07.2024

Kabul/Accepted: 21.07.2024

Atıf/Citation: Delen, Mahmut. "A woman's perspective on Circassian Folk Culture: Results of an Interview." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 45 (2024), 319-336. <https://doi.org/10.26650/jos.1477955>

ÖZ

Çerkesler, kendilerine has kültürleri ile Kafkasya'nın köklü halklarından biri sayılmaktadır. Anadolu'da ise takriben yüz elli yıllık bir geçmişe sahip olan Çerkesler, geleneklerine bağlılıkları, misafirperverlikleri ve hayatın her noktasında canlı bir şekilde varlığını hissettiren halk kültürleri ile öne çıkmaktadır. Çerkesler, yaşadıkları pek çok toplumsal kırılma ve travmaya rağmen kültürel varlıklarını gelecek kuşaklara miras bırakmayı başarmışlardır. Halk kültürü aktarımındaki en büyük payın ise Çerkes kadınlarında olduğu söylenebilir. Araştırmada Çerkes kadınlarının gündelik yaşamı, kendi aralarındaki rol paylaşımı ve kültür aktarımındaki etkileri ile ilgili veriler, Tokat ili Merkez ilçesine bağlı bir Çerkes köyü olan Tekneli'de ikamet eden ve tüm yaşamını Çerkes kültürü içinde devam ettirmiş olan bir kadın ile yapılan mülakat vasıtası ile gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu ile derinlemesine görüşme yöntemi kullanılarak elde edilen verilerden hareketle Çerkes kültüründe kadına bakış ile ilgili analizler yapılmıştır. Analizler sonucunda oluşan kategori ve kodlar ayrı ayrı ele alınarak anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında ortaya konan bulgulara göre Çerkes kadınları ile ilgili toplumda yaygın olan pek çok mülumatın yanlış bilgiler içerdiği; Çerkes toplumunda ataerkil yaşam formu var olduğu halde kadınlara çok büyük bir önem atfedildiği değerlendirilmiştir. **Anahtar Kelimeler:** Halkbilimi, Çerkes, Adige, Kadın, Halk Araştırmaları

ABSTRACT

The Circassians are considered one of the deep-rooted peoples of the Caucasus and have a unique culture. With a history of approximately one hundred and fifty years in Anatolia, the Circassians are characterized by their adherence to their traditions, hospitality and folk culture, which is evident in every aspect of their lives. The Circassians have managed to pass on their cultural heritage to future generations despite the many social rifts and traumas they have experienced. Circassian women have the greatest role in transmitting folk culture. The research attempted to gather data on the daily lives of Circassian women, the division of roles among them, and their impact on the transmission of culture through an interview with a woman who lives in Tekneli, a Circassian village in the central district of Tokat province, and who has continued to practice Circassian culture throughout her life. Based on the data obtained using the

in-depth interview method through a semi-structured interview form, analyses were conducted on the perception of women in the Circassian culture. The categories and codes that emerged from the analyses were treated separately and an attempt was made to make sense of them. According to the results of the research, it has been evaluated that much of the common information about Circassian women in the society contains misinformation and that women are given great importance, although there is a patriarchal way of life in the Circassian society.

Keywords: Folklore, Circassian, Adyghe, Women, Folk Studies

EXTENDED ABSTRACT

The culture of consultation among the Circassians has brought solidarity and the development of a will to live together into Circassian geography. This has enabled the Circassians, who overcome many difficulties when they are together, to pass on their culture to future generations. The Circassians, who know very well what it means to be stateless in the Anatolian countries where they have just arrived as a result of the many disasters and social ruptures they have experienced, have continued their existence as a part of the Turkish nation by making important contributions to the Republic of Turkey, of which they are a founding element, until today.

When we look at the research on the Muslims, we note that no systematic study. This is due to the fact that Circassians are scattered both in their ancestral homelands and in the places to which they have migrated, and it is impossible to establish structures that could constitute an institutional identity. Despite all these limitations, it can be seen that interdisciplinary studies exist on many aspects of the Circassians, especially their language and culture.

Although there have been delays in cultural works, it can be said that the corpus presented in the 1990s, especially through the publication of magazines, has increased awareness of some Circassian customs and traditions that have almost disappeared. In Kardan's study, it is stated that a significant part of Circassian customs is respect and related practices. The most important of these are standing up to greet the elderly and making way for younger ones. The same study also noted that Circassian women play a leading role in the transmission of culture. For example, Circassian women are not in the same environment as their husbands when their elders are present and address their fathers as "my elders." Brides do not communicate with their fathers-in-law as much as possible, and they only speak briefly in the presence of their elders. Young girls, on the other hand, live very freely and have free space within Circassian customs until they marry. Kalkan's research also mentions that young girls take part in cultural ceremonies and do not come empty-handed. In particular, young girls attend the ceremonies with a roll called "ueday," which is made of unleavened dough and embroidered with the stamp of the girl's family. The practices associated with this treat have also formed a separate culture for the Muslims.

Considering the current state of literature, it is important to reveal the culture of the Circassians, especially through women. For this purpose, to reveal the status, place and importance of women in the folk culture of the Circassians, an in-depth interview was conducted

to benefit from the experience of a person who has spent his whole life in the Circassian culture through a semi-structured interview form.

In Circassian folk culture, each individual assumes different duties for the survival of the culture. Circassian women, who play the role of carrying the culture, are also assigned certain duties from the moment they reach adulthood. These duties constantly change according to the woman's role in the family.

To understand these duties and their cultural projections, the place of women in Circassian folk culture, which was discussed in the literature review, was analyzed in the following parts of the research using the in-depth interview method. The results of the interviews and statements of KK-1, born in 1942, whose experiences were used as a source, were analyzed in the category codes that emerged because of the analysis. In addition, the data obtained through the questions directed at the source person were evaluated by comparing them with the information in the literature.

As part of the research, a semi-structured interview form was presented to each participant for whom in-depth interviews were conducted. The form consisted of 14 pre-prepared questions to be asked separately; after these questions were combined according to the participants' statements during the interview, the interview was completed by asking all the questions under 8 headings. Through the interviews, a lot of data were collected and analyzed under the following headings "Circassian women's role and duties in the family", "Circassian women's role in the transmission of culture", "Circassian women's attitudes toward elders and minors", "Attitudes toward Circassian women", "Circassian women's most valued things", "Circassian women's address to their husbands", "Circassian women's birth, wedding, and funeral duties", "Circassian women's situation in old age".

In light of the data obtained in the research, it is understood that the older woman in the house is primarily responsible for cooking and sharing her daily chores; single girls are interested in dowry in the context of marriage preparation, and brides are busy with child care, cleaning, and serving the elderly.

Research indicates that there are internal balances in the transmission of culture among Circassian women. Cultural elements are passed from women to children, and culture is spread through women.

Circassians consider age the most important factor in this regard. On the basis of this ranking, it can be concluded that it is possible to establish a ranking of mother-in-law, daughter-in-law, and daughter of the house in terms of respect for women in the family. It can also be said that the father-in-law, the eldest man in the household, is respected by the women in the household. As a concrete indicator of this respect, Circassian daughters-in-law generally do not speak or even make sound in the presence of their fathers-in-law.

Maltreatment of women is not accepted in the Circassian society. Violations of women's rights, which are rare, are settled within households without becoming a public issue.

An examination of the qualities valued by Circassian women shows that virtues are prioritized above all else, with skills related to daily chores also holding importance.

It is worth noting that Circassian women are quite distant from their husbands in society. Accordingly, Circassian women do not sit in the same room with their husbands in the presence of elders, do not appear in public spaces, and do not address their husbands by name.

Circassian women, whose reputation grows with age, take on a more pioneering role, passing on their knowledge to the next generation. With this pioneering role, they became important bearers of culture, with the duties they performed on ceremonial days that were considered special to the society. Circassian women, who take on important and symbolic tasks such as naming children, which in many societies are performed by men, are considered to be one of the most important building blocks of Circassian society. On the other hand, based on the data expressed by the participants and analyzed by comparison with the literature, it was found that modern life has caused an erosion of Circassian folk culture and changes in the culturally acquired roles of Circassian women.

Giriş

Kimi tarihçi ve antropologlara göre kökeni milattan önceye dayandırılan¹ Çerkeslerin geçmişi, bazı araştırmacılara göre de kendilerini eski dönemlerde Aşuvalar olarak tanımlayan ve mazisi Fenikelilere varan topluluklara dek uzanmaktadır.²

Çerkesler, geçmiş dönemlerden bu yana buldukları her yerde geleneklerine bağlılıkları ile tanınmışlardır. Günümüz dâhil olmak üzere tarihsel olarak bir arada yaşadıkları her alanda kurdukları yaşlılar meclisi ile ortak kararlarını kolektif bir bilinçle alan Çerkesler, tüm sorunlarını cemiyetleri vasıtası ile çözmüşlerdir. Batılı seyyahların da dikkatini çeken bu meşveret ortamı, Fonvil, Bell, Longworth, Marigny, Tornau, Dumas, Cameron gibi önemli seyyahların eserlerinde nakledilmiştir.³ Söz konusu danışma kültürü, beraberinde dayanışmayı ve birlikte yaşam iradesinin gelişimini getirmiştir. Böylece bir arada bulduklarında pek çok zorluğun üstesinden gelen Çerkeslerin kenetlenerek gelecek kuşaklara kültürlerini aktarması mümkün hale gelmiştir. Habiçoğlu⁴'nin çalışmasında geniş biçimde aktarılan Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçlerde de Çerkesler bir arada kalmış ve yerleştikleri Anadolu topraklarında birlikte yaşama iradesini sürdürmüştür. Ancak Anadolu'daki hayatlarında dayanışma ile pek çok sorunu çözebilirler de Osmanlı Devleti'nin o zamanki durumundan ötürü insanüstü gayretler gerektiren sorunlarla da yüzleşmişlerdir.

Balkanlar ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleştirilen Çerkesler, gelir gelmez Osmanlı-Rus gerilimi, Bulgar ayaklanmaları, Ermeni ve Arap hareketlerinde Osmanlı bütünlüğü tarafında yer alarak fiili biçimde bu isyanların bastırılmasında rol oynamışlardır. Avrupalıların dönemki dezenformasyonu ile yeni geldikleri ülkenin geleceği için mücadele veren Çerkeslere “zalim Çerkes” imajı oluşturulmaya çalışılmış ve Ruslar ile çıkan büyük Osmanlı-Rus savaşında Çerkeslerin müdafasına farklı anlamlar yüklenmeye çalışılmıştır.⁵ Yaşanan bu zor günlerin ardından yeni geldikleri topraklarda vatansızlığın ne anlama geldiğini çok iyi bilen Çerkesler, Türk milletinin bir parçası olarak günümüze dek kurucu unsuru oldukları Türkiye Cumhuriyeti'nde önemli yararlıklar göstererek varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Alanyazın Taraması

Çerkesler ile ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında sistematik bir çalışmanın eksik olduğu göze çarpmaktadır. Bunun sebebi olarak başta Çerkeslerin gerek ata yurtlarında gerek göç ettikleri yerlerde dağınık biçimde yaşaması, kurumsal kimlik teşkil edebilecek yapıların kurulamaması öne sürülebilir. Tüm bu kısıtlılıklara rağmen Çerkeslerin başta dil ve kültürleri olmak üzere pek çok yönü ile ilgili disiplinlerarası çalışmaların yapıldığı da görülmektedir.

1 Metcunatuko İzzet, “Kafkas Tarihi”, *Kuzey Kafkasya Kültür Dergisi*, 5(30), (1975): 9.

2 Turçaninov, G. F. *Kafkasya'da Bulunan Antik Eserlerin Keşfi ve Yazılarının Çözümlemesi* (Ankara: Kafkas Bilimsel Araştırma Merkezi ve Yayıncılık İşletmesi, 2009): 25.

3 Muhiittin Ünal, *Uzunyayla Rapor ve Belgeleri II*, (Ankara: Kaf-Dav Yayınları, 2008): 11

4 Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler* (Ankara: Nart Yayıncılık, 1993).

5 Sefer Berzeg, *Kafkasya ve Diaspora Yayın Hayatından* (Ankara: Kurban Yayıncılık, 2008): 49.

Kalaycı⁶'nın Çerkesleri tarih, kültür ve iktisat bakımından araştırma konusu yaptığı çalışmada Çerkeslerin kökeni, milattan önce XI. yüzyıllara kadar dayandırılmıştır. Kalaycı'nın aktardığına göre 1864 sürgünü sonrası tüm dünyada 3 milyonu aşkın bir Çerkes diasporası oluşmuştur. Bu nüfusun en büyük kitlesi ise Türkiye topraklarında hayat sürmektedir. Söz konusu kitlenin günümüz Türkiye'sinde kümelenmesi de yalnızca coğrafyaya yakınlık etkeni ile anlaşılmaya çalışılmamalıdır. Zira Kemal Karpat'ın ifadelerinde o dönem yaşanan olaylar, doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin bir meselesi sayılmaktadır. Karpat, Kafkasya'nın kaderinde önemli yeri olan 1828-1829 savaşının bir Osmanlı-Rus savaşı olduğunu, Rusların ilerleyişinin Güney Kafkaslara yönelmesi ile durdurulamaz bir hale geleceğinin anlaşıldığını ifade etmektedir.⁷

Çerkeslerle ilgili yapılan çalışmalar, daha önceleri kökenlerine ve sürgün öncesinde olup bitenlere dair iken özellikle 90'lı yıllarda ortaya konan yayın faaliyetleri ile kültürel araştırmalar hız kazanmıştır. Bu dönemde ortaya konan bilimsel araştırmalar ve fikrî yazılar ile Çerkes kültürünün geleceği ile alakalı çok sayıda veri, görünür hale getirilmiştir. Bu veriler de kültürün yaşatılması için birtakım hedeflerin belirlenmesini sağlamıştır. Ancak söz konusu hedefler koyulmuş olsa da bunlarda başarılı ve hedeflere matuf bir ilerleme sağlanamamıştır. Örneğin Halman⁸ tarafından daha önceki çalışmalar işaret edilerek Çerkes müzesi kurulması önerilmiştir. Bu önerinin ancak 2020 yılında Samsun İlkadım Belediyesi tarafından hayata geçirilebilmesi, Çerkes kültürüne dair hedeflenen işlerin çok uzun yıllar sonra yapılabildiğinin göstergesi sayılabilir. Bu gelişme, Çerkes Dernekleri Federasyonu tarafından "156 Yıllık Özlem Gerçekleşti, Türkiye'nin İlk Çerkes Etnografya Müzesi Açıldı" başlığı ile duyurulmuştur.⁹ Bu çalışmanın ardından ise yeni Çerkes Müzeleri açılması için çabaların gerçekleştirildiği de görülmektedir.¹⁰

Kültürel olarak hedeflenen işlerde gecikmeler yaşanmasına karşın 90'lı yıllarda özellikle dergicilik marifeti ile ortaya konulan külliyyatın, Çerkeslerin yok olmaya yüz tutmuş bazı örf ve adetlerinin farkındalığını artırdığı söylenebilir. Kardan¹¹'in çalışmasında Çerkeslerin adetlerinin önemli bir bölümünün saygı ve ona bağlı uygulamalar tarafından teşkil edildiği ifade bulmuştur. Bunların başında selamlaşma adabında ayağa kalkarak selamlama ve küçüklerin büyüklere yerini vermesi başı çeker. Bunun yanı sıra aynı çalışmada Çerkes kadınlarının kültür taşıyıcılığında öncü rol üstlendiği de ifade edilmiştir. Örneğin Çerkes kadınları, büyükleri varken kocası ile aynı ortamda bulunmaz ve babalarına "Büyüğüm" diye hitap ederler. Gelinler, kayınpederleri ile mümkün olduğunca iletişim kurmazlar ve büyüklerinin olduğu ortamda kısa ve öz konuşurlar. Genç kızlar ise evlenene kadar son derece serbest ve Çerkes örfleri

6 İrfan Kalaycı, "Tarih, kültür ve iktisat açısından Çerkesya (Çerkesler)", *Avrasya Etüdleri*, 47(1) (2015).

7 Kemal Karpat, "21 Mayıs Konferansı", *Nart Dergisi*, 37, (2004): 12-13.

8 Orhan Halman, "Çerkes Müzesi Kuralım", *Tizeğus Düzce Kuzey Kafkasya Kültür Derneği Bülteni*, 3, (2012): 18-19.

9 Çerkes Dernekleri Federasyonu. "156 Yıllık Özlem Gerçekleşti, Türkiye'nin İlk Çerkes Etnografya Müzesi Açıldı", (Erişim Tarihi: 08.07.2024).

10 Kartepe Belediyesi. "Kartepe Çerkes Müzesi'nde Son Adımlar", (Erişim Tarihi: 08.07.2024).

11 Cemal Kardan, "Kafkas Boylarının Örf ve Adetleri", *Kuzey Kafkasya Kültür Dergisi*, 15(79), (1991): 40-41.

içerisinde özgür bir alana sahip olarak yaşarlar. Kalkan¹²'in araştırmasında da genç kızların kültürel törenlere katıldığı ve bu törenlere elleri boş gelmedikleri zikredilmiştir. Genç kızlar törenlere, özellikle mayasız hamurla yapılan ve kızın kendi ailesinin damgasıyla üzerine nakışlar yaptığı “ueday” isimli çörek vesilesi ile katılırlar. Bu ikram ile oluşan uygulamalar da Çerkesler için ayrı bir kültür oluşturmuştur.

Zihni'nin Çerkeslerin sosyal yaşamını incelediği çalışmada ise Çerkeslerde kadının yerine dair ayrıntılı bir kısım ortaya konulmuştur. Söz konusu eserdeki ifadelerle göre ana, Çerkeslerde ikinci ev reisi sayılabilir. Evin iç işleyişine ana karar verir ve babanın bunlarla ilgili işlere karışması, mertliğe aykırı bir davranış addedilir. Ananın yerinin bu denli üstün olmasına delil olarak da Çerkes kadınlarının kocasının oturduğu yerlerin üst tarafında bulunan yerlere oturabilmesi gösterilmektedir. Ayrıca gelinlere kayınvalideleri tarafından prenses anlamına gelecek şekilde “Guaşe” hitabında bulunulduğu da bilinmektedir. Çerkes kadınları, çocuklarına karşı babalardan daha fazla sevgi gösterme hakkına sahip olduğu için Çerkeslerde anneler ile evlatların samimiyetleri çok daha fazladır. Öte yandan Çerkeslerde koca ile didişmek ve ruhen üzüntü verecek davranışlarda bulunmak, tiksindirici bir hal sayıldığı için bundan olabildiğince kaçınılır. Çerkes kadını, bu yönü ile ailede huzurun ve teskin ediciliğın merkezinde yer alır. Kocasına asla ismi ile hitap etmeyen Çerkes kadını, aile fertleri ile ağırbaşlı, nezaketli ve saygılı bir iletişim kurar. Bunun tek istisnası, evlatlar ile kurulan samimi ilişkidir. Çerkes çocukları, büyüyene dek anne ile hep beraberdir. Çocuklardan da anneye saygı duyması, onun birtakım işlerinde yanında olması beklenir. Çerkes kadınları gelin olduğundan itibaren evinde hâkimdir. Evlilikle beraber tavırlar ile birlikte kıyafetler dahi değişime uğramaktadır. Gelinin odası, bir prenses odası gibi süslenir ve gelin, bir süre kimseye hizmet etmez. Aksine geline hizmet edilir ve değerli olduğunun hissettirilmesi için kendisine hediyeler takdim edilir.¹³

Yöntem/ Metodoloji

Bugünkü radyo, televizyon, internet gibi iletişim olanaklarının olmadığı dönemlerde halkbilimine bağlı kültürün geniş kitlelere çok kısa zamanda kolaylıkla ulaşmasının imkânsız olduğu düşünülmüştür. Bu dönemlerde çeşitli folklor okulları ve akımları vasıtası ile halkbiliminin gelişimi amaçlanmıştır. Tan'a göre coğrafi okul, croos-cultural okul – çapraz kültür okulu, Fin okulu, mitolojik okul gibi çeşitli görüşlerin ekol olarak kabul görmesinin söz konusu gelişimde önemli bir etken olduğu ifade edilebilir. Söz konusu halkbilim ekollerinin birikimi ile halkbilim çalışmaları irtifa kazanmıştır.¹⁴

Halkbilimini ilgilendiren materyallerin ortaya konulması için bilimsel inceleme, arşivleme, inceleme, tanıma gibi amaçlar doğrultusunda uygun yöntemleri kullanarak kaynak kişiyeye ulaşan ve ilgili olan bilgileri kayıt altına alan kişilere derlemeci denilmektedir. Derlemeciler,

12 Çurmit Muzaffer Kalkan, “Çapşe”, *Nart Dergisi*, 47, (2006): 12-13.

13 Zekeriya Zihni, *Çerkesya'da Terbiye ve Sosyal Yaşayış*, (Ankara: Birlik Matbaası, 2007).

14 Nail Tan, *Folklor (Halk Bilimi) Genel Bilgiler*, (İstanbul: Kitap Matbaacılık, 2003): 22.

halkbiliminin belirli bir kısmında uzmanlaşmış profesyonel derlemeciler ve uzman olmayan amatör derlemeciler olarak iki grupta değerlendirilmektedir.¹⁵ Halkbilimi derlemecilerinin söz konusu iki grubunun karşılaştığı çeşitli zorluklar ve kısıtlılıklar sebebiyle Türkiye’de yapılan halkbilimi çalışmalarında alt kimlik unsurlarına yeterince yansımadağı öne sürülebilir. Bu bağlamda Çerkeslerle ilgili çalışmalar da son derece kısıtlı kalmış ve akademik olarak bir külliyat oluşturacak seviyeye maalesef ulaşamamıştır.

Literatürün mevcut durumu dikkate alındığında Çerkeslerin özellikle kadınlar üzerinden yürütülen kültürlerinin ortaya konmasının önemli olduğu düşünülmüştür. Bu amaçla araştırmada Çerkeslerin halk kültürlerinde kadının durumu, yeri ve öneminin ortaya konması için yarı yapılandırılmış görüşme formu vasıtası ile tüm hayatını Çerkes kültürü içinde geçiren bir kişinin tecrübelerinden faydalanmak için derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Uslu ve Demir’e göre görüşme tekniği sohbet ya da sıradan konuşmaktan farklıdır. Bu yönüyle söz konusu teknik, etnografik çalışma desenlerinde de tercih edilmektedir. Görüşmeyi yapan araştırmacı, bir toplumsal gruba ait kimlik, kültür, yaşam tarzı, inanç, gelenek ve politik görüş gibi unsurlar hakkında tekniğin olanaklarını kullanarak bilgi sahibi olabilmektedir. Bu vesileyle bilinen varsayım ve verilerden yola çıkarak öngörü ve genellemelerde bulunabilen araştırmacı, toplumsal bağlamda elde edeceği derinlik ile bireyin toplumun bir öznesi olarak sahip olduğu alışkanlıklardan yola çıkıp genellemeler yapabilir.¹⁶

Araştırma Etiği

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’ndan 13.02.2024 tarihinde, 03 numaralı oturumda, 01-36 karar sayısı ile etik izin belgesi alınmıştır.

1. Çerkesler

Çerkesler, savaşçıların kahramanlıkları ve kültürleri ile seyahatnamelere konu olan kuzeybatı Kafkas dağlarının efsanevî bir halkı olma hüviyetini taşımaktadırlar. Bu özellikleri ile sadece bir yüzyıllık süre zarfında önce Avrupalı güçlerin özel ilgi alanı haline gelen ve daha sonra da bir anda unutulup Çerkesya’nın Avrupa’nın kültürel hafızasından silinmesi, keskin bir kırılma ile olmuştur. 1830’lar ve 1860’lar arasında, içerisinde Çerkeslerin dramını konu almayan bir makalenin bulunmadığı tek bir Avrupa gazetesi görmek neredeyse imkânsızken 1900’lü yıllara gelindiğinde Avrupa basınında Çerkesya’ya yapılan tek atfın bu ismi taşıyan lüks bir yolcu gemisiyle ilgili olduğu görülmüştür.¹⁷

Kafkasya, Kuzey ve Güney Kafkasya olmak üzere iki ana bölgeden oluşur. Küçük Kafkas Dağları, Rioni ve Kura çöküntülerinin oluşturduğu Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan’ın yer

15 Metin Ekici - Selcen Gürçayır Teke, “Derleme Yöntem ve Teknikleri”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ed. Mehmet Öcal Oğuz, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2020).

16 Fatih Uslu ve Erdi Demir, “Nitel Bir Veri Toplama Tekniği: Derinlemesine Görüşme”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 40(1), (2023): 298

17 Walter Richmond, *Çerkes Soykırımı*, çev. Erdoğan Boz, (Ankara: Koyu Siyah Kitap, 2018): 1.

aldığı bölge, Güney Kafkasya'yı veya Transkafkasya'yı; güneyde Azerbaycan ve Gürcistan, batıda Karadeniz ve Azak gölü, doğuda ise Hazar Denizi ile çevrili olan kısım ise Kuzey Kafkasya'yı oluşturur.¹⁸ Kuzey Kafkasya'nın kadim halklarından olan Çerkesler, Rusların yayılcı politikalarından en çok etkilenen toplulukların başında gelmektedir. Uzun yıllar, atılabilir. Rus Çarlığına karşı bağımsızlık mücadelesi veren Çerkesler, kendi vatanlarında etnik temizlik olarak tabir edilebilecek muamelelere maruz bırakılmışlardır.¹⁹ İnsanlık tarihinin en büyük trajedilerinden sayılan bu asimetrik savaş, 300 yıl kadar sürmüş ve Çerkeslerin çoğunun can vermesine sebep olmuştur. Bu toplu katliamlar öyle bir boyuta ulaşmıştır ki can veren Çerkeslerin gerçek sayısı hesaplanamayacak kadar fazla olmuş; dilleri, kültürleri dahi ortadan kalkacak şekilde Ubihlar örneğindeki gibi Çerkes boyları tamamen yok edilerek tarih sahnesinden silinmiştir.²⁰ XIX. yüzyılın ikinci yarısının ardından Kafkas-Rus Savaşları olarak tarihe geçen söz konusu çetin mücadelelerin sonucunda bir milyondan fazla Çerkes, Osmanlı Devleti topraklarına göç etmiştir. Osmanlı dönemi sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'ne de kök salarak bu bölgeyi yeni vatanları kılan Çerkesler, iki buçuk milyonu aşkın bir nüfusa sahiptir. Bu nüfus içinde çok sayıda Çerkes boyu ve etnik grubu mevcuttur.²¹ Bu etnik grup ve boylar içerisinde Karaçay, Balkar, Dağıstanlı, Adıgey, Abhaz ve daha pek çok isimlendirme mevcuttur. Ancak Kafkasya'dan Anadolu'ya ilk göçler başladığından beri Anadolu'da bulunan insanlar, bu grupların hepsine topluca "Çerkes" demeyi tercih etmişlerdir. XIII. Yüzyıldan beri Çerkes tabirinin kullanıldığına rastlansa da bu tarifi Anadolu'da başka bir anlam kazandığı söylenebilir.²² Bolat'a göre Çerkes terimi, sürgün süreci ve sonrasında akrabalık düzeyleri dikkate alınmaksızın bütün Kuzey Kafkasyalıları kapsayacak şekilde kullanılmıştır.²³

2. Çerkes Halk Kültürü

Çerkeslerde akrabalık, yaşamın her yanını kuşatan bir hususiyet taşımaktadır. Bu bağlamda akrabalık, aile düzeninden görev paylaşımına, evlilikten yas tutmaya kadar herkese belli bir rol tanımlayan özelliğe sahiptir.²⁴

Akrabalığa verilen önem ile beraber kenetlenen Çerkeslerin halk kültüründe göz ardı edilmemesi gereken özelliklerinin başında misafirperverliğin geldiği söylenebilir. Acar ve Karaosmanoğlu'na göre tarihsel süreç içerisinde hem Çerkes gelenek ve kurallarını içeren Xabze'nin öngördüğü ideal insan tipinin gerektirdikleri hem de Çerkeslerin yaygın olarak

18 Gökhan Bolat, "Kavram Tartışmaları Etrafında 21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü Kavram Tartışmaları Etrafında 21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/6 (2013).

19 Cahit Aslan, "Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 1 (2006): 1.

20 Gökhan Bolat, "Kavram Tartışmaları Etrafında 21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü Kavram Tartışmaları Etrafında 21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/6 (2013): 121, 138.

21 Zeynep Aksoy, "Çerkes Sürgünü Hikâyelerinde Kimliğin İnşası", *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 31 (2018).

22 Cahit Aslan, "Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 1 (2006): 2.

23 Gökhan Bolat, "Kavram Tartışmaları Etrafında 21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü Kavram Tartışmaları Etrafında 21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/6 (2013): 123.

24 Sula Benet, *Abhazlar: Kafkasların Uzun Ömürlü İnsanları* (Ankara: Kaf-Der Yayınları, 1994): 51.

yaşadığı coğrafyalarda seyahatin elverişsizliği ve savaş ortamlarından kaynaklanan zorluklar, Çerkeslerin yaşantılarında, ev sahipliğine ve misafirlige kutsal anlamlar yüklemelerini sağlamıştır.²⁵ Bu şekilde inşa edilen Çerkes misafirperverliği, Çerkeslerin bir yaşam felsefesi olmuş ve günümüzde yaşanan coğrafya neresi olursa olsun Çerkeslerin misafirperverliği sürdürülmüştür.

Çerkes halk kültürünün devamlılığında öne çıkan bir başka unsurun da Çerkeslerin uğradığı soykırım ve zorunlu göç ile ortaya çıktığı söylenebilir. Aksoy'a göre Çerkes toplumunu bir arada tutan en önemli unsur, sürgünün toplumda yarattığı travmanın izdüşümleridir. Sürgün ile ilgili hikâyeler, Çerkeslerin anlatıları ile nesilden nesle aktarılmaktadır. Bu aktarım da sürgün travmasının canlı kalmasında aracı olarak kullanılmış ve Çerkes kültürünü diri tutmuştur.²⁶

Çerkeslerin halk kültürü olarak ayırt edici özelliklerinden biri de egemenlik altına girmeyi sevmeyen bir topluluk olmasıdır. Aslan'ın aktardığına göre Çerkesler, tarih boyunca Rusların boyunduruğu altına girmeyi kabullenmediği gibi bölgedeki diğer büyük devletlerin egemenliğinde yaşamayı ve vergi ödemeyi de reddetmişlerdir. Dinî ve kültürel ortaklıkları bulunan Osmanlı Devleti ve İranlılar ile olan ilişkilerinde takındıkları tavır da buna örnek olarak gösterilebilir.²⁷

3. Çerkeslerde Kadın

Çerkes halk kültüründe her bireyin kültürün yaşatılmasında çeşitli görevleri vardır. Kültürü taşıyıcı rolü bulunan Çerkes kadınına da yetişkinliğe vardığı andan itibaren birtakım vazifeler tanzim edilmiştir. Bu vazifeler, kadının ailede aldığı role göre sürekli değişim içindedir.

Kadınlar için çocuk yaşta iken anne babası ile aile büyüklerinin yanında samimiyet kurmamakla başlayan kurallar silsilesi, genç kız olduğunda çeyizini hazırlamasının beklenmesi ile devam eder. Evlendikten sonra ise kocası ile büyüklerinin yanında aynı ortamda bulunmayan ve kocasına ismi ile hitap etmeyen Çerkes kadını, kayınpederine ses tonunu belli ederek konuşmaz. Aradan zaman geçtikten sonra kayınpederi onun konuşmasını isterse ona hediyeler olarak bir ziyafet tertip edebilir. Ancak bu, çoğu zaman görülen bir durum değildir. Bunun yanı sıra Çerkes kadınları, gelin gittiği evde güveninden emin olur. Bu konuda Çerkesler arasında söylenen “Kendi anneni seviyorsan başkalarının annelerini incitme” sözü, bir delil sayılabilir. Buna mukabil gelinin hane halkına karşı nezaketini muhafaza ederek davranması da beklenir. Zira evin kızına nazaran gelinin aile fertleri ile çok daha fazla iletişim kurmasını gerekli kılacak kadar görevi mevcuttur²⁸.

Araştırmanın bu bölümünde de alanyazın taraması ile ele alınan Çerkes halk kültüründe

25 Vedat Acar, Kağan Karaosmanoğlu, “Çerkes Mutfak Kültürünü Deneyimlemeye Yönelik Bir Tur Önerisi: Düzce İli Örneği”, *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 3/2 (2019), 177-197.

26 Zeynep Aksoy, “Çerkes Sürgünü Hikâyelerinde Kimliğin İnşası”, *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 31 (2018): 64.

27 Cahit Aslan, Cahit Aslan, “Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 1 (2006): 6.

28 Sula Benet, Abhazlar: Kafkasların Uzun Ömürlü İnsanları (Ankara: Kaf-Der Yayınları, 1994).

kadının yeri, derinlemesine görüşme yöntemi ile incelenmiştir. İnceleme sonucu ortaya çıkan kategori-kodlarda kaynak kişi olarak tecrübelerinden faydalanılan 1942 doğumlu KK-1'in aktardıkları ve yapılan görüşmelerden ortaya çıkan bulgular analiz edilmiştir. Ayrıca söz konusu kaynak kişiye yöneltilen sorular aracılığı ile elde edilen veriler, literatürde yer alan bilgilerle mukayase edilerek değerlendirilmiştir.

3.1. Çerkes Kadınının Ailedeki Rolü ve Vazifeleri

Katılımcıya “Çerkeslerde kadınların ailedeki rolü nedir? Çerkes kadınlarına karşı takınılan tutumu göz önüne aldığınızda ailelerin gelinleri ve kızlarına karşı tavırlarında bir farklılık gözünüze çarptı mı? Kayınvalidenin rolü hakkında neler söyleyebilirsiniz?” şeklinde soru yöneltilmiştir. Soruya verilen cevaplardan hareketle daha önce görüşme formunda 3. soru olarak planlanan “Çerkeslerde kadınların gündelik işlerle ilgili görevleri nelerdir?” sorusu da bu kısımda yöneltilmiştir. Katılımcı sorulara, kayınvalide hakkında verdiği cevaplarla başlamıştır. İlk olarak geniş ailelerde kayınvalidenin gelinin odasına hiç girmedüğinden bahsetmiştir. Bunun istisnası olarak gelinin bebeği olduğunda kayınvalidenin bebek bakımı için yardım etmek amacıyla müsaade edilirse odaya girebildiğini kaydetmiştir. Bu cevap üzerine kendisine yöneltilen, “Tertip, temizlik gibi sebeplerle de mi odaya girilmezdi?” sorusuna ise “Hayır, eskiden öyle bir şey olmazdı.” cevabını vermiştir.

Gelinin bekârlığında kaldığı evi ve ailesini ziyaret etmek istediğinde ise kocasının ailesinden bir kadının kendisine eşlik ederek ziyarete götürdüğünü ve ziyaret bitiminde ise yine gelerek kendisini aldığını söyleyen katılımcıya bunun üzerine bunun bir baskı unsuru olup olmadığı sorusu yöneltilmiştir. Buna cevap olarak ise, “Hayır, bu geline kıymet verildiğinin göstergesidir” denilmiştir. Bu cevap ise Çerkesler ile ilgili yaygın olarak kullanılan ve Çerkeslerde gelin olmanın zorluğunu ifade eden “Türklerde gelin, Çerkeslerde kız ol” sözünün geçerli olup olmadığı bahsini açmıştır. Katılımcı, o sözün söylenmesinin büyük haksızlık olduğunu ve Çerkeslerde geline herkesten daha fazla özen gösterildiğini söyledikten sonra gelinin ailesine verilen değeri anlatmaya başlamıştır. Buna göre gelinin ailesi ziyarete geleceği zaman en özenli sofralar kurulmakta ve en itibarlı ikram sayılan kuzu çevirme yapılmakta; ayrıca gelinin ailesinden gelen bilhassa büyüklere, birer kat elbise diktirilmektedir.

Evdeki kadınların arasındaki iş bölümü ile ilgili konu hakkında ise katılımcının ifadelerine göre evin yemekleri kayınvalide tarafından yapılır ve bu, kayınvalide yaşlanana kadar devam eder. Genç kızlar el işi, tozluk, at kamçısı, teğeltisi ve yamçı yapımı gibi işlerle uğraşırken gelinler genelde çocuk bakımı ile ilgilenirler. Katılımcı bu kısımda “Teğeltinin ne olduğunu biliyor musun?” diye sorarak teğeltinin tanımını “Atların eyerinin altına yerleştirilen yumuşak yün” olarak yapmıştır. Bunun yanı sıra tozluk ve yamçı kelimelerini tanımlayan katılımcı, at binene tozluğun yapıldığını, yamçı denenin ise at binerken başa takılan ürün olduğunu ifade etmiştir. Bunların kızlar tarafından yapılmasının sebebi olarak ise Çerkeslerin at merakından ötürü gelinlik kızların bu ürünleri çeyizi için imal ettiği zikredilmiştir.

Temizlik ile ilgili olarak ise genelde temizlik işlerinin ortaklaşa yapıldığı, bu işlerin

organizesinin evin büyük kadını tarafından tertip edildiği ifade edilmiştir. Bu noktada iş bölümünün ise genelde gelin üzerinden şekillendirildiği, genç kızların daha çok kendi çeyizi ile uğraştığı beyan edilmiştir. Ayrıca katılımcı, kayınpederin vakit namazlarına yolcu edilmesi, gerekirse abdest suyunun hazırlanması gibi işlerin gelin tarafından yapıldığını söylemiştir. Bu işler yapılırken de kayınpederin gelinine güzel sözler söylediği, kendisini kızından önde tuttuğunu ifade ettiğini eklemiştir.

Bu soru ile Çerkeslerde evin büyük kadınının gündelik işlerde yemek yapımı ile ilgilendiği, genç kızların el emeği ile çeyizleri için ürünler yaptığı, gelinlerin ise çocuk bakımı, temizlik ve büyüklerin işleri ile ilgilendiği anlaşılmıştır.

3.2. Çerkes Kadınlarının Kültür Aktarımındaki Rolü

Katılımcıya “Çerkeslerde kadınların kültür aktarımındaki rolü nedir?” şeklindeki soru yöneltilmiştir. Katılımcı bu soruya önceki soruda geçen bahsi yineleyerek başlamıştır. Ardından sorunun anlaşılmadığından hareketle katılımcıya kültür öğeleri sıralanmış, örnek olarak ise halk hikâyeleri verilerek erkeklerin hikâyeye anlatıp anlatmadığı sorulmuştur. Bunun üzerine katılımcı, şunları söylemiştir:

“Erkekler mi? Nereden anlatacak erkek? Tarlada, hayvanda çalışıyor. Hikâyeye anlatacak zamanı mı var? Kadın, sütü sağar ama erkeğin işi orada bitmez. Erkek ahırını süpürür, hayvanın yemini verir, danayı koyuverir, geri getirir, bağlar. Sonra da tarla işlerine gider. Kadın, eskiden tarlaya gitmezdi bizde”.

Kadınların çocuklarına hikâyeler anlattığını zikreden katılımcı, sözlerine yemek kültürünü anlatarak devam etmiştir. İfadelerine göre kayınpeder, gelinlere yemek tariflerini verir ve uygulatarak öğretir. Katılımcı, bunun ardından kültür aktarımı konusunda “Her eve göre değişir bu. Her evin bir soğan doğraması var ya. İşte öyle. Genelde anne böler ne iş bölümü olacaksa. Yani babalar karışmaz o işe. Sen şunu yap, sen bunu yap, diyerek karışmaz. Çünkü hepsi biliyor zaten ne iş yapacağını.” diyerek kadınların aralarındaki organizasyona dikkat çekmiştir.

Bu soruya verilen cevaplar neticesinde Çerkes kadınları arasında kültür aktarımının kendi iç dengeleri vasıtası ile aktarıldığını; aktarılan bu kültür öğelerinin de kadınlar tarafından çocuklara yansıtılarak kültürün kadınlar üzerinden yayıldığını düşündürmüştür.

3.3. Çerkes Kadınlarının Büyüklerine ve Küçüklerine Karşı Tavırları

Katılımcıya “Çerkeslerde kadınların büyüklerine ve küçüklerine karşı tavırlarının nasıl olması beklenir?” şeklindeki soru yöneltilmiştir. Ayrıca daha sonra sorulması planlanan “Çerkes kadınlarının çocuklarına davranışlarında ayırt edici bir özellik olduğunu düşünür müsünüz?” sorusu da görüşmenin seyrine göre bu kısımda sorulmuştur. Katılımcı bu sorulara öncelikle Çerkes kadınları, büyükleri varken çocuğunu ne sever ne de döver diyerek cevap vermeye başlamıştır. İfadelerine göre bu davranışın sebebi, büyükler varken o çocuklara kızmak da onları sevmek de büyüklerin hakkıdır. Çocuklar bu durumu bilir ve dayak yemekten her seferinde

kurtulmak için büyüklerinin yanına sığınır. Böylece orada her ne konu varsa büyüklerin şahitliğinde bir süreliğine kesintiye uğrar. Katılımcı bu konuda bir de anısını anlatmıştır. Anısında yaşı büyükçe erkek bir akrabasının bir keresinde hüngür hüngür anladığını gören katılımcı, kendisine neden ağladığını sorar. Kişi ise gelinin kendisi varken çocuğa bağırp çağırmasından etkilendiğini ve kendisinin çiğnendiğini söyler. Bu anıdan hareketle Çerkeslerde büyüklerin yanında haddi aşan tavırlarda bulunmanın, kadınların kınanmasına sebep olduğu söylenebilir.

Gelinlerin kayınpederlerinin yanında mümkün olduğunca konuşmadığı kaydedilmiştir. Bu noktada katılımcının aktardığı diğer bir anıya göre son nefeste kayınpederinin gelinine hakkını helal etmesini istediğinde dahi gelinin jest ve mimikleri ile helalliği onayladığı ifade edilmiştir. Kayınvalidesine karşı ise gelinin iletişimde edep dairesinde buldukça herhangi bir kısıtlaması olmadığını dile getiren katılımcı, gelinler ile evin kızlarının da kardeş gibi olduklarını söylemiştir.

Küçükler ile iletişim konusunda ise küçük çocuklar geldiklerinde evin gelinlerinin onlara ayağa kalkarak “Hoş geldin!” dediğini ve bununla çocuklara değer verildiğinin gösterilmeye çalışıldığı dile getirilmiştir. Hatta bu durum, çocuklar için zaman zaman bir oyun haline getirilmiş, çocukların içeri girip çıkmaları bir eğlence aracı olmuştur.

Son olarak katılımcı, evdeki kadınlar için bir hiyerarşi belirlenecekse gelinin, evin kızından ileri olduğunu; evin kızının bir misafir olarak görüldüğünü söylemiştir.

Bu soruya verilen cevaplar neticesinde kadınlar arasında genellikle yaşın saygı telakkisinde öncü faktör olduğu ancak genel olarak kayınvalide, gelin ve evin kızı olarak bir sıralama yapmanın mümkün olduğu varsayılabilir. Büyüklerin, -özellikle de kayınpederin- evin kadınları tarafından çok saygı gördüğü, kayınpederin yanında ses tonunun bile vermediği, çocuklarla mesafeli ilişkiler kurulduğu da kaydedilmiştir.

3.4. Çerkes Kadınlara Karşı Takılan Tavırlar

Katılımcıya “Çerkeslerde kadınlara yapılan muamelelerde rencide edici ya da küçük düşürücü olduğunu düşündüğünüz bir duruma şahit oldunuz mu?” şeklinde soru yöneltilmiştir. Katılımcı buna, bu şekildeki davranışların çok kınandığı yanıtını vermiş ve görünen bir şiddetin olmadığını dile getirmiştir. Kayınpederlerin özellikle gelinine karşı yapılabilecek adaletsizliklerden yana endişe duyarak gelinini kayınvalidesi aracılığı ile sürekli yoklayarak bilgiler almaya çalıştığını dile getiren katılımcı, kayınpederin genelde koruyucu bir rol üstlendiğini kaydetmiştir. Bunun yanı sıra herhangi bir şekilde gelin de kötü bir davranışa maruz kalırsa bunun için aile büyüklerine gidebileceği ancak genelde sorunların o seviyeye varmadan kadınlar arasında halledilebildiği de zikredilmiştir.

Kınanma ile ilgili ise Çerkes kadınlarında genel olarak beceriksizliğin kınandığı ifade edilmiştir. Bu durumlarda öncelikle konu olan iki unsur ise temizlik ve yemek olarak sıralanmıştır. Bu konularda becerileri hususunda eksik görülen gelinler, öncelikle kayınvalideleri tarafından

eğitilmeye çalışılsa da kadınlar arasında görülen eksikliklerin gelinin yüzüne karşı nezaketli ve mizahi bir üslupla dile getirildiği söylenmiştir. Bu üsluba örnek olarak katılımcı birkaç kafiyeli Çerkesçe söz söylemiş, bunların çevirisi olarak da şunu ifade etmiştir:

“Gelinin kötüsü, misafir yetiştirdi deyinince süpürgeyi alırmış; çorbayı koy deyinince de kaşıkları yıkarılmış.”

Bunun ardından aile içinde küslük olması meselesi için ise katılımcı, karı-koca arasında küslük olsa da belli edilmediği, büyükler ile zaten küslük olma ihtimalinin olmadığını söylemiştir.

Bu soruya verilen cevaplar neticesinde kadınların kötü muameleye uğramasının Çerkes toplumunca kabul edilmediği ve oluşabilecek bir olumsuzluğun da genel olarak kamuya mal olmadan halledildiği söylenebilir.

3.5. Çerkes Kadınlarda Takdir Edilen Hususlar

Katılımcıya “Çerkeslerde kadınların en çok hangi hususlarda takdir gördüğüne şahit oldunuz?” ve Çerkeslerde kadınların kendilerinde fiziksel ve ruhsal olarak hangi özellikleri geliştirmesi beklenir?” soruları görüşmenin seyrine göre birleştirilerek yöneltilmiştir.

Katılımcı, bu soruya cevap verirken en çok ahlâkın ve davranışların takdir gördüğüne değindikten sonra el işleri ve binicilik ile ilgili işlerin yapılmasının bir zaruret olduğunu söylemiştir. Yemek yapmak için de çocukluktan itibaren kadınların yetiştirildiği, “Ele gelin gideceksin.” denilerek bunun yapıldığı zikredilmiştir. Bunun ardından ise dikkat çekici bir bulgu olarak katılımcı şunu zikretmiştir:

“Şimdi sen gelin gidiyorsun. Baba evi devamlı olan bir evdir. İnşallah gittiğin yerde rahatsız olmazsın. Olursan biz her zaman buradayız”.

Bu ifadeler üzerine katılımcıya “Kefenle dönersin denilmez mi?” şeklinde soru yöneltilmiş, buna karşılık ise “Hayır, Çerkeslerde öyle laflar olmaz” yanıtı alınmıştır.

Bu ifadelerin ardından kadınlarda takdir edilecek taraflar olarak, gelinin önce oturup yemek yememesi, kayınpederle genelde birlikte sofraya oturmaması, ayrı yemek yemesi ve hanenin hizmetinde kusur etmemesi dile getirilmiştir.

Bu soruya verilen cevaplar neticesinde Çerkes kadınlarda erdemlerin her şeyden önce sayıldığı, gündelik işlerle ilgili kabiliyetler ölçüsünde kadınların takdir gördüğü, buna mukabil gelin gidilen evde dahi düşük ihtimal olsa bile hakkının yenmesi durumunda hakkını savunacak sosyal yapıların teşkil edildiği değerlendirilmiştir.

3.6. Çerkes Kadınlarda Kocalarına Hitap Edişi

Katılımcıya “Çerkes kadınları kocalarına karşı nasıl hitap ederler? Kocaları ile irtibatları, büyükleri ve küçükleri yanında iken nasıl olurdu?” şeklinde soru yöneltilmiştir. Bu soruya cevap olarak katılımcı, kadınların kocalarına ismi ile asla hitap etmediği, pek çoğunun ömürlerinde bir kere bile kocalarına isimleri ile seslenmediğini söylemiştir. Bunun üzerine katılımcıya ek bir soru olarak “Yalnızca büyükleri yanında mı isimleri ile hitap etmezlerdi?” yöneltilmiştir.

Katılımcı, bunun üzerine şunları söylemiştir:

“Büyük, küçük çoğu kadın için fark etmezdi. Kadınların bazıları çocuğuna bile ismi ile hitap etmezdi. Genelde kocalarına seslenmek için bir yol bulurlardı. Mesela çocuğun adını söyleyerek ‘Ali’nin Babası’ da derlerdi, ‘öbürü’, ‘beriki’ gibi kelimeler de kullanırlardı. Bazı kadınlar, başka kimse yokken de kocasına ismi ile hitap etmezdi”.

Bu soruya verilen cevaplar neticesinde Çerkes kadınlarının saygı telakkisine göre kocalarına isimleri ile hitap etmediği değerlendirilmiştir.

3.7. Çerkes Kadınlarının Doğum, Düğün, Cenaze Görevleri

Katılımcıya “Çerkes kadınlarının doğum, loğusalık, düğün, cenaze gibi günlerde ne görevleri olurdu?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcı bu soruya cevap verirken Türk kültüründe görülen 40 motifi yerine 20 günün doğum sonrasındaki önemine dikkat çekmiştir. Doğum yaptığında gelinler, 20 gün odadan çıkarılmaz. Kadın, o günlerde hiçbir şekilde odaya giren kadınlardan başkasına görünmez. Bu dönemdeki uygulama da katılımcı tarafından bir istirahat ödülü olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu günlerde henüz doğum yapan anneye evdeki ve çevredeki kadınlar, bebek bakımı konusunda yardımcı olmakta ve informal bir öğrenme yaşanmaktadır.

Düğün günlerinde ise katılımcının ifadelerine göre kadınlar, düğünün aşçılarıdır. Çerkes danslarının kadın kadına yapıldığı ancak genç kız ve erkeklerin bir arada Çerkes geleneklerinde düğün eğlenceleri tertip edildiği de ifade edilmiştir.

Bunun ardından doğumun üzerine çocuklara isim verilmesine değinen katılımcı, ilgi çekici bir bilgi olarak çocuklara isimlerin genel olarak kadınlar arasında istişare edilip kararlaştırıldığı, kayınpedere ortaya çıkan ismin danışıldığı ifade etmiştir. Bu gelenekle ilgili ayrıca komşu ve akraba kadınlarının da bu hususta isimlendirmeye müdahil oldukları zikredilmiştir. Cenazelerde ise kadınların Anadolu’daki diğer topluluklardan farklı bir görev almadığı kaydedilmiştir.

Bu soruya verilen cevaplar neticesinde kadınların törensel uygulamalarda son derece önemli görevler aldığı söylenebilir. Buna göre kadınlar, düğünlerin ikramlarında yer aldığı gibi doğum ardından da çocuk isimlendirmesinde karar verici rolde bulunurlar.

3.8. Çerkes Kadınlarının Yaşlılıktaki Durumları

Katılımcıya “Evdeki yaşlı kadına karşı davranışlar nasıldır? Evdeki yaşlı erkeklere göre kıyasladığımızda ne tür farklılıklar olduğunu düşünürsünüz?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya cevap olarak katılımcı:

“Erkek kadar itibar görmez tabii yaşlı kadın ama yine de hürmette hiç kusur edilmez. Eskiden torunlar, dedeleri ve neneleri çok severdi. Şimdi sen hiç dede nene seven gördün mü? İhtiyacı yok ki şimdikilerin. Zaten her yerde şımartılıyorlar.” demiştir.

Bunun yanı sıra katılımcı, Çerkes kadınlarının kocaları ile bir büyüğü varsa aynı odada oturmadığını, kamusal alanlarda resmiyet ölçüsünde münasebet kurduğunu dile getirmiştir. Biri odaya girecekse diğerinin çıktığı beyan edilmiştir. Bunun da büyüklere saygının ve

mahremiyetin korunmasının gereği olduğu ifade edilebilir. Bu ifadelerden sonra ise yaşanan kadınların genellikle yaptığı vazifeleri kendinden bir sonraki kuşağa bırakarak daha akil bir rol aldığına dair ifadeleri zikreden katılımcı, yaşa her zaman hürmet edildiğini belirtmiştir.

Sonuç

Araştırma kapsamında derinlemesine görüşme gerçekleştirilen katılımcıya yarı yapılandırılmış görüşme formu sunulmuştur. Formda önceden hazırlanan 14 sorunun ayrı ayrı yöneltmesi tasarlanmış; katılımcının görüşme sırasındaki beyanlarına göre bu sorular birleştirildikten sonra 8 başlıkta soruların tamamı yöneltilerek görüşme tamamlanmıştır. Görüşme ile şu başlıklarda pek çok veri elde edilerek analizler yapılmıştır: “Çerkes Kadınının Ailedeki Rolü ve Vazifeleri”, “Çerkes Kadınlarının Kültür Aktarımındaki Rolü”, “Çerkes Kadınlarının Büyüklerine ve Küçüklerine Karşı Tavırlar”, “Çerkes Kadınlara Karşı Takınılan Tavırlar”, “Çerkes Kadınlarda En Çok Takdir Edilen Hususlar”, “Çerkes Kadınlarının Kocalarına Hitap Edişi”, “Çerkes Kadınlarının Doğum, Düğün, Cenaze Görevleri”, “Çerkes Kadınlarının Yaşlılıktaki Durumları”.

Araştırmada elde edilen verilerin ışığında evin yaşça büyük kadınının gündelik işlerin paylaşımında öncelikle yemek yapımından sorumlu olduğu, bekâr kızların evlilik hazırlığı kapsamında çeyizleri ile ilgilendiği, gelinlerin ise çocuk bakımı, temizlik ve büyüklere hizmet ile meşgul olduğu anlaşılmıştır.

Çerkes kadınları arasında kültür aktarımında da iç dengelerin var olduğu değerlendirilmiştir. Kültür öğelerinin kadınlar tarafından çocuklara aktarılacak kültürün kadınlar üzerinden yayıldığı düşünülmüştür.

Çerkesler yaş büyüklüğünü saygı telakkisinde öncü faktör olarak ele almışlardır. Bu sıralamadan hareketle kadınların ailede gördüğü saygı açısından kayınvalide, gelin ve evin kızı olarak bir sıralama yapmanın mümkün olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra, hanenin büyük erkeği pozisyonunda olan kayınpederin, evin kadınları tarafından azami saygı gördüğü ifade edilebilir. Bu saygının somut göstergesi olarak Çerkes gelinlerinin, kayınpederlerinin yanında genellikle konuşmaması, hatta ses bile vermemesi zikredilebilir.

Kadınlara karşı kötü muamelelerde bulunmak ise Çerkes toplumunca kabul edilmemektedir. Nadiren de olsa oluşan kadına karşı hak ihlalleri ise kamusal bir vakaya dönüşmeden hane halkı ile sükûna kavuşturulmaktadır.

Çerkes kadınlarında takdir edilen özelliklere bakıldığında ise erdemlerin her şeyden önemli sayıldığı, gündelik işlerle ilgili becerilerin değer gördüğü ifade edilebilir.

Çerkes kadınlarının kocaları ile toplum içerisindeki ilişkisinde ise hayli mesafeli oldukları dikkat çekmektedir. Buna göre Çerkes kadınları, büyükleri varken kocaları ile aynı odada oturmaz, kamusal alanlarda görünmez ve kocalarına isimleri ile hitap etmezler.

Yaşlandığında gördüğü itibar artan Çerkes kadınları, bildiklerini sonraki kuşaklara aktararak daha öncü bir role kavuşmaktadırlar. Bu öncü rolle toplum için özel sayılan törensel günlerde

aldıkları görevlerle kültürün önemli bir taşıyıcısı haline gelmektedirler. Pek çok toplumda erkekler tarafından yürütülen çocuklara isim verilmesi gibi önemli ve sembolik vazifeleri dahi üzerlerine alan Çerkes kadınlarının Çerkes toplumu için en önemli yapı taşlarının başında geldiği düşünülmüştür. Buna karşın katılımcının ifade ettiği ve literatür ile kıyaslanarak analiz edilen verilerden hareketle modern hayatın Çerkes halk kültüründe de aşımalara sebebiyet vererek Çerkes kadınlarının kültürel olarak edindiği rollerde değişimlerin yaşanmakta olduğu değerlendirilmiştir.

Etik Kurul Onayı: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 13.02.2024 tarihinde, 03 numaralı oturumda, 01-36 karar sayısı ile etik izin belgesi alınmıştır.

Bilgilendirilmiş Onam: Araştırmada adı geçen katılımcıdan bilgilendirilmiş onam formu alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethical approval was obtained from Tokat Gaziosmanpaşa University Social and Human Sciences Research Ethics Committee on 13.02.2024, meeting number 03, decision number 01-36.

Informed Consent: Informed consent form was obtained from the participant mentioned in the study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Acar, Vedat, Karaosmanoğlu, Kağan. “Çerkes Mutfak Kültürünü Deneyimlemeye Yönelik Bir Tur Önerisi: Düzce İli Örneği”, *International Journal Of Contemporary Tourism Research*, 3/2, (2019), 177-197.
- Aksoy, Zeynep, “Çerkes Sürgünü Hikâyelerinde Kimliğin İnşası”, *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 31 (2018), 62-76.
- Aslan, Cahit, “Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü”, *Uluslararası Suçlar Ve Tarih*, 1 (2006), 1-33.
- Benet, Sula. *Abhazlar: Kafkasların Uzun Ömürlü İnsanları*. Ankara: Kaf-Der Yayınları, 1994.
- Berzeg, Sefer. *Kafkasya ve Diaspora Yayın Hayatından*. Ankara: Kurban Yayıncılık, 2008.
- Bolat, Gökhan. “Kavram Tartışmaları Etrafında 21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü Kavram Tartışmaları Etrafında 21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü”. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/6 (2013), 121-143.
- Çerkes Dernekleri Federasyonu. “156 Yıllık Özlem Gerçekleşti, Türkiye'nin İlk Çerkes Etnografya Müzesi Açıldı”. <https://cerkesfed.org/haberler/156-yillik-ozlem-gerceklesti-turkiyenin-ilk-cerkes-etnografya-muzesi-acildi/> (2020).
- Ekici, Metin ve Gürçayır Teke, Selcen. “Derleme Yöntem Ve Teknikleri”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ed. Mehmet Öcal Oğuz. Ankara: Grafiker Yayınları, 2020.
- Habiçoğlu, Bedri. *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*. Ankara: Nart Yayıncılık, 1993.
- Halman, Orhan. “Çerkes Müzesi Kuralım”. *Tızeğus Düzce Kuzey Kafkasya Kültür Derneği Bülteni*, 3, (2012), 18-19.
- İzzet, Metcunatuko “Kafkas Tarihi”. *Kuzey Kafkasya Kültür Dergisi*, 5(30), (1975), 9-12.
- Kalaycı, İrfan. “Tarih, Kültür ve İktisat Açısından Çerkesya (Çerkesler)”. *Avrasya Etüdlere*, 47(1), (2015), 71-111.

- Kalkan, Çurmit Muzaffer “Çapşe”. *Nart Dergisi*, 47, (2006), 12-13.
- Kardan, Cemal. “Kafkas Boylarının Örf ve Adetleri”. *Kuzey Kafkasya Kültür Dergisi*, 15(79), (1991), 40-41.
- Karpat, Kemal. “21 Mayıs Konferansı”. *Nart Dergisi*, 37, (2004), 12-13.
- Kartepe Belediyesi. “Kartepe Çerkes Müzesi’nde Son Adımlar”. <https://www.kartepe.bel.tr/haber/kartepe-cherkes-muzesi-nde-son-adimlar> (2023).
- Richmond, Walter. *Çerkes Soykırımı*. Çev. Erdoğan Boz. Ankara: Koyu Siyah Kitap, 2018.
- Tan, Nail. *Folklor (Halk Bilimi) Genel Bilgiler*. İstanbul: Kitap Matbaacılık, 2003.
- Uslu Fatih ve Demir Erdi “Nitel Bir Veri Toplama Tekniği: Derinlemesine Görüşme”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 40(1), (2023). 289-299
- Ünal, Muhittin. *Uzunyayla Rapor ve Belgeleri II*. Ankara: Kaf-Dav Yayınları, 2008.
- Turçaninov, G. F. *Kafkasya’da Bulunan Antik Eserlerin Keşfi ve Yazılarının Çözümlemesi*. Ankara: Kafkas Bilimsel Araştırma Merkezi ve Yayıncılık İşletmesi, 2009.
- Zihni, Zekeriya. *Çerkesya’da Terbiye ve Sosyal Yaşayış*. Ankara: Birlik Matbaası, 2007.

Kaynak Kişi İle İlgili Bilgiler

KK-1: Dürdane Bek, Tokat. 1942. Ev Hanımı. Okur-Yazar.